УДК 930.1(477) «19»/ «20» – 055.2:94(477) Орлова Т.В.

Сучасний стан історіографічного аналізу напрацювань в галузі жіночих студій українськими науковцями XX – початку XXI ст.

Наголошується необхідність подальшого розвитку жіночих студій в Україні, підбиваються підсумки роботи в галузі історіографічного дослідження жіночої проблематики у вітчизняній історії. Акцентується віддзеркалення в історіографії ролі жіноцтва в історії нашої країни загальних тенденцій, що мають місце в сучасній українській історіографії в цілому.

Ключові слова: *історія України, жіноцтво, жіночі студії, історіографія*.

XX століття увійшло в історію як час революцій, які мали наслідком крах імперій, зміну суспільного устрою в значній кількості країн, докорінну трансформацію соціальних відносин в цілому. Серед усіх інших революцій відбулася і так звана «тиха революція» або «революція жінок», яка призвела до значної їх емансипації. Всі ці процеси відбилися в історії і на історії. Вітчизняна історична наука протягом останнього часу все більше виявляла тенденцію розвитку від подійної до аналітичної, яка неможлива без всебічності та об'єктивності. Всебічна та об'єктивна картина історичного минулого не складеться, якщо ігнорувати роль «мовчазної більшості», як інколи у західній історіографії називають жіноцтво. Усвідомлення цього виявилося у зростанні дослідницької уваги до ролі жінок у різних сферах суспільного буття, що матеріалізувалося у тисячах наукових публікацій, що побачили світ в багатьох країнах світу. Вітчизняні і діаспорні науковці, які працювали у XX – у першому десятиріччя XXI ст. присвятили жіночим студіям понад три тисячі публікацій. Проте до останнього часу вони не були піддані комплексному і всебічному аналізу. Давно назрілою є необхідність історіографічного узагальнення наукового доробку вітчизняних вчених, які вивчали статус і роль жіноцтва на різних етапах поступу України.

З іншого боку, актуальність дослідження зумовлюється тими процесами, які відбуваються в історичній галузі нині і виявляють себе в означеній проблематиці. Якщо в багатьох інших темах дуже часто використовується кліше, в якому дві головні ідеї: «в радянській історіографії замовчувалися або перекручувалися певні питання», а також «із настанням незалежності прийшов час їхнього неупередженого висвітлення, бо без досвіду минулого у тих питаннях розбудова незалежної держави неможлива», то аналіз

жіночої проблематики в українській історичній науці виявив глибші загальні тенденції, про які не завжди відверто говорять. Крилата фраза «За статусом жіноцтва у суспільстві можна робити висновки відносно рівня розвитку цього суспільства» знаходить свої підтвердження і завдяки уважному ознайомленню із напрацюваннями істориків, а також фахівців інших соціогуманітарних наук. Метою даної статті є висвітлення стану історіографічного аналізу наукового доробку вітчизняних і діаспорних авторів, які працювали у XX – на початку XXI ст. і вивчали роль жіноцтва в історії України від найдавніших часів до сучасності.

Спроби історіографічних узагальнень мали місця раніше. Перш за все, кожна дисертація – кандидатська або докторська – в якості обов'язкового компонента містить історіографічний огляд розробленості обраної для кваліфікаційного дослідження теми. Але слід підкреслити: конкретної теми із більш широкої проблеми, якою є «Роль жінки в історії України». Часто темою обирається певна галузь життєдіяльності, найчастіше, досить вузької, як то: освіта жінок, жіночий рух, участь жіноцтва у розвитку промисловості тощо. Дуже часто мали місце обмеження с точки зору хронології – обирався певний період (найчастіше це була друга половина XIX – початок XX ст.), а також географії – наприклад, західноукраїнські землі, Південь України, Донбас, Київ тощо. При тому, що більшість дослідників або найчастіше дослідниць, які у кількісному відношенні значно переважали перших, досить ретельно наводили імена і публікації своїх попередників, вказуючи, які саме проблеми вони висвітили, помітними виявилися принаймні два моменти. Перший: попри інколи значний доробок, наявний до того, як було захищено наступну роботу, дисертанти наголошували, що до них обрану ними проблему досліджено недостатньо, і саме їхній внесок є визначальним. Друга: траплялося, що, автори, підкреслюючи власні здобутки, деякі наявні праці навіть не називали, хоча певні матеріали використовували.

Монографічні праці, присвячені тим чи іншим аспектам проблеми, також, як правило, представляють історіографічний нарис, що відрізняється ступенем наукового аналізу і широтою бібліографічного охвату. Часто відповідний розділ поєднується із визначенням актуальності проблеми, що подається на широкому фоні здобутків зарубіжної історіографії, особливо в плані методології досліджень. Однак і у цьому випадку, навіть у найновітніших публікаціях, які могли б стати гордістю української історіографії, трапляється, що авторка, віддаючи шану вітчизняним науковцям XIX – початку XX ст., повністю ігнорує напрацювання своїх земляків-сучасників, навіть не називаючи їхніх прізвищ [1].

Якщо вести мову про спеціальні історіографічні публікації, то вони поодинокі. Серед дисертацій, із значними застереженнями, можна назвати роботу на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук Галини Ткаченко, присвячену жіночому питанню в українській суспільно-політичній думці [2], оскільки в ній аналізуються праці суспільствознавців стосовно становища жінок у суспільстві. Однак більша увага приділяється працям XIX – початку XX ст., про радянський час – мова йде про здійснення ідеологічних настанов партії, а сучасність подається під кутом зору існуючих нерозв'язаних соціально-економічних проблем жіноцтва, а не аналізу праць суспільствознавців. До того ж роль жіноцтва в історії не акцентується.

Суто історіографічних дисертацій з проблем жіноцтва взагалі або ролі в історії України немає. За публікаціями, які вийшли в світ останнім часом, можна зробити висновок, що над історіографією жіночих студій другої половини XIX ст. в плані підготовки докторської дисертації працює Лариса Буряк [3;4;5;6].

Статті, виконані в історіографічному ключі, складають невелику кількість. Першою такою публікацією була розвідка 1988 р. Валентини Галаган. Провідна дослідниця історії жіноцтва України часів минулої війни присвятила її аналізу радянської літератури про подвиг жінок в ті роки [7]. Через два десятиліття на ту ж тему видала свою статтю Оксана Чуєнко [8]. Свій виступ на науковій конференції 1994 р. Катерина Двірна присвятила декларації основних проблем історіографії та методології вивчення жіноцтва України. Розгорнута аргументація була неможлива через обмежений обсяг публікації [9]. Опосередковане відношення до проблеми має студія філософа Ірини Грабовської [10], оскільки в ній з'ясовуються не стільки історична роль жіноцтва, скільки віддзеркалення у вітчизняній історіографії проблем фемінізму, жіночого руху, гендерних стосунків та ін. Серед новітніх студій можна назвати статтю Ольги Лабур – відомої дослідниці ролі жіноцтва в історії України на різних етапах розвитку. На цей раз вона розглянула радянську історіографію історії жінок в Україні у 1920-1930-ті роки, виявляючи реальний сенс більшовицького гасла стосовно «розкріпачення жіноцтва» [11].

Свої історіографічні візії запропонували дві провідні сучасні дослідниці жіночих студій в Україні львів'янки Оксана Маланчук-Рибак і Оксана Кісь. Перша вчена представила декілька своїх публікацій, які є результатом тривалої роботи над проблемою. Це виявилося у помітному розширенні і поглибленні розвідок: стаття, брошура, ґрунтовна історіографічна частина монографії, яка передувала захисту докторської дисертації, присвяченої жіночому руху в Західній Україні другої половини XIX – початку XX ст. [12;13;14].

О.Маланчук-Рибак у своїх працях аналізує виникнення і особливості теоретико-методологічного становлення жіночих студій в Україні на тлі фундаментального аналізу наукових здобутків іноземних колег на дослідницькому полі «жінка і суспільство». Особлива увага приділяється XIX – першій третині XX ст., практично повністю ігнорується радянський період (якщо коротко згадується про публікації, які побачили світ у той час, то називаються виключно російські, про ті, що вийшли в Україні, мова не йде). Також висловлюються деякі доволі суворі оцінки новітнього періоду розвитку вітчизняної історіографії означеного напрямку.

Аналізуючи здобутки зарубіжної історіографії, вчена виокремлює шість тематичних груп у жіночих студіях:

1) праці про роль, місце та значення жінок у різні історичні періоди та культурні епохи, що заповнюють історичний простір жіночими особистостями, спочатку видатними, а потім безіменними;

2) історія жіночого руху;

3) фольклорно-етнографічні та антропологічні дослідження як спроба аналізу трактування жінки у національних картинах світу, у певній культурній регіональності;

4) жіночі студії політологічного та соціологічного характеру, в центрі уваги яких такі теми, як «жінка і право», «жінка у соціальному житті»;

5) феміністична критика у філологічній науці;

6) дослідження образу жінки у системі норм і стереотипів суспільної психології [13,с.11-14].

Що ж стосується української історіографії жіночих студій, так авторка виокремлює два напрями: «перший репрезентують роботи, що висвітлюють участь і роль жінок в історичному процесі, у загально цивілізаційних культурних змінах; другий, що тематично є значно вужчим, – це публікації, присвячені історії суспільно-політичного руху за рівноправність жінок»[12,с.105]. Означивши існування першого напрямку і не розкриваючи його, вчена зосереджується на другому, оскільки головне для неї – дослідження західноукраїнського жіночого руху другої половини XIX – першої третини XX ст. В цілому ж, стосовно вивчення проблеми «жінка і суспільство», висловлюються доволі жорсткі оцінки про низький – «маргінальний» характер вітчизняних наукових досліджень [12,с.105;14,с.91]. Навряд чи з таким твердженням можна погодитися, тим більше що О. Маланчук-Рибак зосередилася на своїй темі і не мала на меті предметне і детальне вивчення стану наукової розробки всіх аспектів діяльності жіноцтва України впродовж всієї її історії.

Хибність зауваження стосовно «маргінальності» вітчизняних жіночих студій виразно виявляється, якщо уважно вивчити масив наявних праць в цілому, або взяти конкретний приклад. Таким може бути науковий доробок провідної української дослідниці Оксани Кісь, яка демонструє обізнаність з передовою методологією, вправність у користуванні науковим інструментарієм, глибину аналізу і високий рівень синтезу одержаних результатів у спостережливі висновки, а також широчінь тематичної зацікавленості, яка сягає від проблем становища селянки у традиційній українській культурі до виявлення стереотипів сучасної жіночності у політичній діяльності Юлії Тимошенко.

У своїй монографії, побудованій на основі кандидатської дисертації, проте значно розширеній, О. Кісь подає розвиток жіночих студій в Україні на тлі феміністської парадигми в культурній та соціальній антропології, демонструє теоретичні засади та ключові категорії гендерного підходу, на які вона спирається, досліджуючи проблеми селянок в традиційній українській культурі [15, с.16-74]. Проте ширший погляд на стан, особливості і проблеми розвитку історії жіноцтва в сучасній Україні вона подала у виступі на четвертій науковій конференції «Жінка в науці та освіті» 2008 р. Було названо чотири основних наративи, які, на її думку, послідовно розгортаються в існуючих публікаціях. Перший – наратив про Берегиню, заснований на ідеї одвічного «домашнього матріархату» та «фемінної» структури українського менталітету; другий – про Велику Жінку, що звеличує окремих видатних жінок; третій – про Національний Фемінізм (відстоювання унікальності українського жіночого руху поза феміністською парадигмою і наголос на жіночому внеску у національно-державне будівництво); четвертий – наратив про Жіночу долю, що розкриває індивідуальний історичний досвід звичайних жінок [16].

Віддаючи належне попереднім авторам, зазначимо, що проблему «Жінка в історії України» в історіографічному плані варто розглядати всебічно і комплексно. По-перше, роль жіноцтва в усіх сферах життєдіяльності: соціально-економічній, політичній, духовній. По-друге, простежувати жіночу самореалізацію у творенні історії України на всіх етапах розвитку – від докняжих часів по сьогодення. По-третє, при тому, що більшість досліджень зорієнтовані на Західну Україну або Наддніпрянщину, ко-

риснішим було би об'єднати і порівняти два регіони в плані означеної проблематики. По-четверте, до уваги слід брати праці всіх трьох історіографічних періодів: дорадянського, радянського, пострадянського. По-п'яте, при тому, що більший за обсягом масив праць вийшов друком в Україні, значну роботу здійснювали дослідники з діаспори. З огляду на всі означені обставини і було підготовлене монографічне дослідження «Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст..» [17]. В книзі на прикладі історіографії проблеми «Жінка в історії України» виявлено не тільки здобутки, але й «вузькі місця», зокрема, нерівномірність у показі різних аспектів означеного проблемного кола. Акцентовано застарілі стереотипи і підкреслено необхідність новітніх підходів, наголошено потребу всебічного і об'єктивного висвітлення усього драматизму і суперечливості історичного процесу в Україні, ролі і місця в ньому жіноцтва. Були проаналізовані праці провідних дослідників і дослідниць жіночих студій. Перших виявилося набагато менше, але серед них – наші сучасники: Ігор Верба, Олександр Кривоший, Степан Лялька, Володимир Маслійчук, Володимир Ричка, Роман Чмелик, Дмитро Юсип та інші (наведено прізвища тих вчених, які видали монографії). Найбільший внесок у розвиток жіночих студій в Україні зроблено такими дослідницями, як Валентина Борисенко, Олена Боряк, Лариса Буряк, Валентина Галаган, Ірина Грабовська, Катерина Диса, Катерина Кобченко, Олена Луценко, Соломія Павличко, Оксана Маланчук-Рибак, Оксана Кісь, Людмила Смоляр, Олена Стяжкіна, Людмила Шумрикова-Карагодіна та ін. В діаспорі – Марта Богачевська-Хомяк, Ірена Книш, Ірина Павликовська та ін. Названі вчені видали чимало праць, насамперед, монографічних, брали участь у декількох спеціальних наукових конференціях, продовжують друкувати статті у науковій періодиці. Завдяки їхній наполегливій праці все чіткіше вимальовується загальноісторична картина, в якій свою роль відігравали і жінки.

При вивчення названої проблеми виявляються загальні тенденції, які діють на нинішньому етапі у вітчизняній історіографії в цілому. За аналогією з трьома Великими Хвилями в історії людства Олвіна Тоффлера, її можна було б умовно назвати «Другою Хвилею» відродження вітчизняної історичної науки. «Перша Хвиля» почала підніматися ще за часів перебудови кінця 1980-х рр., аби масштабно зрости у наступному десятиріччі. Її головним змістом було максимально можливе за складних тогочасних економічних умов написання історії України, вільне від колоніальних та ідеологічних пут. Серед її основних рис виділялося бажання дещо ідеалізувати історичні реалії, що часом призводило до певної міфологізації тих чи інших сюжетів, а також сильне опертя на праці вчених або дореволюційних, або діаспорних. Як свідчить історіографічний аналіз, «Друга Хвиля» почала давати про себе знати із початком нового тисячоліття. Її характерна риса полягає у критичному перегляді напрацьованого попередниками на основі уважного і всебічного дослідження першоджерел, сміливості в тому, аби поставити під сумнів висновки визнаних авторитетів, що часом призводить до змін у сприйнятті, здавалося б, усталеної історичної картини. Це, звичайно, не можна розглядати як «підрив єдино вірного вчення». Навпаки, це є свідченням зростання наукового рівня досліджень, що все далі відходять від спрощених і одномірних оцінок у показі дійсно складного і суперечливого історичного буття українського народу.

Треба наголосити, що жіноча тематика не є самозамкненою, самодостатньою. Між репрезентацією ролі жіноцтва в історіографії і суспільною свідомістю українства відбувається постійний взаємовплив. Існує взаємозв'язок між проблемами історіографії жіночої проблематики у минулому із актуальними питаннями життя сучасної України і буття в ній жіноцтва. Роздуми над проблемами жіноцтва на всіх етапах історичного шляху України виводять вченого на новий рівень розуміння сутнісних процесів, що дійсно має величезне значення для перспектив розвитку країни. Для нашої держави найактуальнішою є модернізація, яку не можна здійснити на основі старого багажу. Проте чимало людей продовжують сповідувати породжені в далекому минулому стереотипи, зокрема, гендерні. Ці стереотипи, попри бажання бачити їх «егалітарними», навіть з преференціями для жіноцтва, насправді є патріархатними. Сенс же полягає у тому, що саме такі настанови унеможливлюють творення справді громадянського демократичного суспільства, яке торує свій шлях в бік постіндустріалізму. Роль науковців полягає в осяганні викликів часу і сприянні розумінню їх суспільством.

Список використаних джерел

1. Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття /Катерина Диса. – К: Критика, 2008. – С. 19-22.

2. Ткаченко Г.І. Жіноче питання в українській суспільно-політичній думці: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» /Г.І.Ткаченко. – Львів, 1994. – 20 с.

3. Буряк Л.І. Науково-творча спадщина М. Костомарова у контексті історичної фемінології /Лариса Іванівна Буряк //Історіографічні дослідження в Україні. – 2008. – Вип. 19. – С. 36-48.

4. Буряк Л.І. Жіночі портрети в часопису «Киевская старина» як джерело історичної фемінології //Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». – 2008. – Вип. 98. – С. 111-119.

5. Буряк Л.І. Правовий статус жінки як об'єкт дослідження в українській історіографії другої половини XIX ст. //Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 190-211.

6. Буряк Л.І. Історико-фемінологічні студії другої половини XIX століття: релігійний контекст //Гілея. – 2009. – Вип. 20. – С. 223-230.

7. Галаган В.Я. Радянська історична література про подвиг жінок у роки Великої Вітчизняної війни /Валентина Яківна Галаган //Український історичний журнал. – 1988. – № 12. – С. 52-61.

8. Чуєнко О. Відображення в історичній літературі участі жінок України на фронтах та в тилу у роки Другої світової війни /Оксана Чуєнко //Часопис української історії. – 2008. – Вип. 11. – С. 49-52.

9. Двірна К. Жіноцтво в Україні: основні проблеми історіографії та методології /Катерина Двірна //Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: тези доповідей міжнародної наук.-метод. конф. (Одеса, 27-29 жовтня 1994 р.) /Одеська державна академія харчових технологій /ред. Г.І.Терещенко. – К.:ІСДО, 1994. – С. 17-18.

10. Грабовська І. Гендерні та феміністичні студії в сучасній Україні: проблеми та перспективи /Ірина Грабовська /режим доступу: http://www.varianty.org.ua/Humanitarians_on_XXI/Hrabovs'ka.htm

11. Лабур О. Радянська історіографія про «звільнення жінки» в Україні 20-30-х рр.: перетворення ідеї на догму /Ольга Лабур //Сторінки історії: Збірник наукових праць. – Вип. 28. – К., 2009. – С. 121-129.

12. Рибак О. Історіографія та історіософія українських жіночих студій /Оксана Рибак //Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том CCXXXIII. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 100-125.

13. Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія /Оксана Маланчук-Рибак. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1999. – 53 с.

14. Маланчук-Рибак О. Історіографія та історіософія жіночих студій // Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія. – Чернівці: Книги, 2006. – С. 16-93.

15. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) /Оксана Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.

16. Кісь О. Особливості та проблеми розвитку жіночої історії в сучасній Україні /Оксана Кісь //Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (К., 6 – 8 листопада 2008 р.) – К.: ГО «Жінка в науці», 2008. – С. 30.

17. Орлова Т.В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.): Монографія /Тетяна Володимирівна Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.

Орлова Т.В. Современное состояние историографического анализа разработок в области женских студий украинских ученых XX – начала XXI века

Подчеркивается необходимость дальнейшего развития женских студий в Украине, подытоживается работа в области историографического исследования женской проблематики в отечественной истории. Акцентируется отражение в историографии роли женщин в истории нашей страны общин тенденций, которые имеют место в современной украинской историографии в целом.

Ключевые слова: *история Украины, женщины, женские студии, историография.*

Orlova, T.V. The contemporary state of the historiographic analysis of research in the domain of women's studies of Ukrainian scholars of the XX – early XXI cc.

The article emphasizes the importance of further development of women's studies in Ukraine, summarizes the work in the domain of historiographic research in women-related problems in domestic history. In particular, it highlights the reflection of general trends of contemporary Ukrainian historiography at large in the historiography of women's role in our country's history.

Key words: *history of Ukraine, women, women's studies, historiography.*